
Elvio
BACCARINI

NEKI MORALNI
PROBLEMI RAZVOJA I
PRIMJENE GENETIKE

1. Nesumljivo je da genetska proučavanja mogu znatno poboljšati kvalitetu života čovječanstva. Njihov razvoj može riješiti važne teškoće za ljudska bića jer je “velik broj ljudskih nepravilnosti posljedica genetske nenormalnosti.” (Harris, 1993a:8) Razvoj genetike dopušta da “prenatalna dijagnoza genetskih mana postane veoma brzo standardna i pouzdana” (Harris, 1993a:8), što će npr. omogućiti da, “kad genetske tehnike budu dostupne, postane moguće ispravljati genetske mane u embriju, bilo u preimplantacijskoj fazi *in vitro* ili *in vivo* tijekom trudnoće”. (Harris, 1993a:9) Svaki će čovjek moći imati točno označenu strukturu bolesti za koje u njegovu slučaju postoje posebne opasnosti, što će omogućiti “liječnicima da razrade preventivne strategije koje će biti prilagođene individualnim potrebama”. (Harris, 1993a:9) Bit će također moguće ustanoviti koje genetske osobine utječu na bolju otpornost organizma na moguće probleme, kao i kako organizam s određenim genetskim svojstvima reagira u određenim okolinama.

Do sada su označene samo one primjene razvoja genetike za koje, nadam se, postoji široko slaganje da su apsolutno dobro za čovječanstvo. Ali javljaju se i mogućnosti za primjerima o kojima ne postoji slaganje predstavljaju li dobro ili zlo. Tako npr. genetska analiza može lako pomoći u postupku pomognute oplodnje, u selekcioniranju organizama za koje se smatra da su primjereniji, pa se implantiraju samo oni preembriji koji se čine poželjnim sa zdravstvenoga stajališta. Takva se mogućnost nekima čini groznom, jer vodi uništenju nekih embrija, i istodobno vodi do nečega što nalikuje na eugeniku, koju mnogi smatraju da je loša sama po sebi. Neki autori misle da će razvoj eugenike omogućiti potencijalnim ambicioznim diktatorima kreirati ljudsku elitu. Čak i bez takvog ekstrema, moći će se selekcionirati osobine kao što su spol, inteligencija, spolna privlačnost i slično.

Posebno je moralno pitanje može li se dopustiti da se uvedu biološke promjene u ljudsku vrstu. Važna podjela u genetskoj intervenciji jest ona između djelovanja na somatskoj razini promjena i germinalnoj razini promjena. Manipulacije na somatskoj razini omogućavaju da se kod pojedinca izliječi nepravilnost tako da se djeluje na genetskoj razini. Druga vrsta promjena utječe na sve buduće naraštaje. To neki autori smatraju prednošću. Etički posebno kontroverzno pitanje uzrokuje podatak kako: “je moguće da modificirana ljudska bića postanu odvojena nova vrsta, vjerojatno u kompeticiji s konvencionalnijim ljudskim bićima”. (Harris, 1993a:14) To bi se moglo postići npr. tako da se iste tehnike koje se već upotrebljavaju za stvaranje transgeničnih životinja, koriste i da se stvore transgenična ljudska bića. Moguće je umetnuti u ljudsko biće posve nov gen, a ne samo promijeniti nepravilan postojeći gen. “Smisao i opravdanje takva postupka ne bi bilo popravljati genetske nedostatke ili liječiti disfunkcije, nego bi se tražilo poboljšanje funkcija.” (Harris, 1993a:16) Neke autore oduševljava takva mogućnost, koja bi značila znatnu korist za pojedince i za zajednicu u cjelini. Drugi autori izražavaju veliku bojazan.

Do sada sam uglavnom govorio o mogućnostima genetskoga djelovanja prema ljudskim bićima, gdje je riječ prvenstveno o zamislivim perspektivama djelovanja, a ne o aktualnim događanjima. Potrebno je istaknuti da se već provodi genetsko djelovanje prema biljkama, bakterijama i životinjama. To je moralno pitanje primarno zbog mogućih štetnih posljedica na okolinu. “S obzirom na nepovratnost promjena koje su postignute genetičkim inženjersvom u bakterijama, biljkama i životinjskim vrstama, i s obzirom na brz ritam reproduciranja i migracije, u usporedbi s npr. ljudskim bićima, smijemo li prihvatiti rizik stalnih i nepovratnih promjena u ekosustavu?” (Harris, 1993a:26)

Razmotrit ću moralne probleme genetske manipulacije u tri glavne cjeline. Prva je genetska intervencija sa stajališta prava pojedinaca koji će postati osobe: ima li itko pravo odrediti njihova genetska svojstva? Druga je cjelina u vezi s mogućim poremećajima prirodnih datosti i prirodnog reda. Treća se cjelina tiče problema vezanih za ispravno funkcioniranje zajednice i mogućih poremećaja u njoj.

2.1. Smijemo li koristiti genetsku manipulaciju za poboljšanje ljudskih bića? John Harris predlaže da mislimo o školi u kojoj će se na najbolji način razvijati fizičke i psihičke sposobnosti učenika, “tako da učenici napuštaju ško-

lu ne samo inteligentiji i u boljoj fizičkoj kondiciji nego kad su stigli, već i inteligentniji i u boljoj fizičkoj kondiciji no što bi bili u bilo kojoj drugoj školi”. (Harris, 1993a: 140) Sigurno bi svatko želio da njegovo dijete pohađa takvu školu i svi smo spremni reći da ona na najbolji način oslikava smisao postojanja škole.

Nakon toga Harris nam predlaže da zamislimo kako možemo postići usporedive posljedice primjenom razvijene genetike na embriju. Mogli bismo darovati budućoj odrasloj osobi veoma visoku vjerojatnost da uživa u zdravlju, snazi i inteligenciji. To možemo postići na nekoliko načina. Kao prvo, možemo se služiti genetskom analizom embrija koje smo stvorili *in vitro* i dopustiti samo najboljima da budu implantirani. Ili možemo provesti genetsku analizu gameta i dopustiti da u oplodivanju sudjeluju samo gameti koji najviše obećavaju. Možemo zamisliti da takav ishod postignemo i genetskom manipulacijom.

Nalazimo se pred različitim problemima. Selekcija embrija i gameta s jedne strane i genetsko manipuliranje s druge strane potiču u velikoj mjeri različite moralne dvojbe. U prvim slučajevima odlučujemo smije li uopće neko novo biće postojati. Pravo mjesto za raspravu tog problema jest područje pomognute oplodnje i pobačaja. Članak ću nastaviti analizom problema genetske manipulacije.

Harris postavlja pitanje: “Ako je svrha razvijanja inteligencije i poboljšavanja zdravlja nešto što se trebamo truditi proizvesti odgojem, uključujući i širi odgoj zajednice, zašto ne bismo trebali proizvesti takve posljedice pomoću genetičkog inženjerstva?” (Harris, 1993a:142) Ako je neke ciljeve poželjno ili dopustivo postizati odgojem, nema razloga da tako ne bude kad je riječ o genetskoj manipulaciji. Harris tvrdi kako nije samo dopušteno razvijati opće sposobnosti, nego treba i favorizirati neke određene. Zašto bi se moglo podržavati spoznaju matematike tijekom odgoja, a ne bi se dopuštalo razviti talent pomoću genetske manipulacije za učenje te znanosti? (Harris, 1993b:335) Na kraju, Harris vjeruje i da je potpuno dopušteno odrediti promjene koje ne utječu ni pozitivno ni negativno na sposobnosti novog ljudskog bića, nego samo odražavaju želje roditelja. Radi se o osobinama kao što su plave oči, muški spol, tamna kosa. Zbog još uvijek postojećih predrasuda, posebno je pitanje izbor spola. Moguće je da će znatno prevladati izbor muškog djeteta ako se dopusti slobodan izbor spola. Harris smatra da roditeljima treba prepustiti mogućnost izbora, i da je bolje boriti se protiv predrasuda na druge načine. Tu tvrdnju Harris potkrepljuje s dva argumenata. Jedan je da ponekad izbor određenih osobina može stvarno imati pozadinu u ozbiljnim razlozima, ali je

problem odrediti koji su razlozi dovoljno ozbiljni da mogu stvarno opravdati izbor i tko će o njima odlučiti. Drugi je razlog taj da praksa nije dopuštena jedanput zauvijek. U slučaju stvarno teških posljedica za zajednicu zbog npr. velikih disproporcija u muško/ženskoj populaciji, bit će uvijek moguće, iz opravdanih razloga, uvesti restrikcije. Ali takve se restrikcije ne mogu uvesti prije nego što postoji opravdan uočljiv razlog. (Harris, 1993a:158-161)

2.2. Sumnju u argumentaciju poput Harrisove, u raspravi o problemu genetske manipulacije u vezi s pitanjem jednakosti prava, postavlja Bruce Ackerman. Njegovo osnovno polazište jest da svaki pojedinac ima pravo da zastupa i slijedi vlastiti sustav vrijednosti. Odnosno, ako netko želi da se opće prihvati njegov sustav vrijednosti, tada treba ponuditi uvjerljive racionalne argumente u prilog vlastitoj težnji. (Ackerman, 1984:41-120) Sljedeća ideja koja je u temelju Ackermanove rasprave jest da su punopravni pripadnici političke zajednice (da im pripada potpun sustav prava) samo oni pojedinci koji imaju sposobnost u racionalnom razgovoru opravdati vlastiti sustav vrijednosti. Ackermanovim riječima: “[Čovjek] je prvenstveno začetak kao genetski embrionalni program; poslije treba proći razdoblje socijalizacije da bi mogao vladati dijaloškim sposobnostima i sposobnostima ponašanja koje su nužne za građanstvo; samo u tom trenutku može odrediti vlastite dijaloške zahtjeve na [sredstva] koja su mu nužna da ostvari vlastita dobra.” (Ackerman, 1984:167; 121-134) Problem genetske manipulacije za Ackermana pojavljuje se na dva načina. Kao prvo postavlja se problem smije li netko odrediti poseban cilj cjelokupne zajednice u reproduciranju budućih naraštaja, to jest smije li netko zahtijevati da politička zajednica postavi normativne granice pri odabiru budućih bića koja će se stvoriti? Drugi je problem smije li pojedinačna obitelj odlučiti o genetskim osobinama svojih potomaka?

Određenje kako će izgledati budući naraštaji zapravo je određenje sustava vrijednosti. Ako se unutar neke zajednice odluči da budući naraštaji imaju izražen talent za glazbu, a ograničen talent za sportske aktivnosti, takva je zajednica odlučila da glazba vrijedi više od sporta. Budući da Ackerman misli kako nitko ne može ostatku zajednice nametnuti svoje vrijednosti, osim ako se to ne postigne u slobodnom dijalogu; određena državna genetska politika neće biti prihvatljiva ako se s njom ne slažu svi punopravni građani. Budu li neki građani više vjerovali u vrijednost sporta negoli u vrijednost glazbe, spomenuta politika neće biti prihvatljiva. Što valja činiti ako se svi pripadnici zajed-

nice slažu kako nije poželjno da budući naraštaji posjeduju neku osobinu, odnosno kako nije poželjno da nemaju neku osobinu koja se smatra nužnom? U takvom, i samo u takvom slučaju, dopustivo je primijeniti genetsku manipulaciju koja će jamčiti rađanje bića sa željenim osobinama ili će spriječiti rađanje novih bića s neželjenim osobinama. (Ackerman, 1984:172-182) Iz tog je opisa vidljivo da unutar liberalne zajednice genetska manipulacija ne prijeti mogućnošću da se stvori uniformno čovječanstvo. Ljudi bi ostali barem toliko raznovrsni koliko su raznovrsni ukusi pripadnika jednog naraštaja punopravnih građana.

Sljedeće je pitanje treba li dopustiti da obitelji imaju pravo na genetsko planiranje. Imaju li roditelji pravo odlučiti da će njihova djeca biti talentirana za glazbu a ne za sport? Odgovor treba tražiti u mogućem razgovoru između roditelja i njihova odrasla djeteta. U tom će razgovoru roditelji trebati objasniti zašto je učinjen određen izbor. Moguće je da budući građanin kaže ocu i majci da svim snagama želi postati vrhunski sportaš. Takva mu ambicija, koja je frustrirana prethodnim genetskim izborom njegovih roditelja, omogućuje da prigovara kako su ga nepravedno oštetili. Iako su mu dodijelili neki izražen talent, nisu mu dodijelili onaj koji bi on želio imati. Pravednije je stoga dodjelu talenata prepustiti slučaju. Prepuštanjem genetskih svojstava slučaju, u granicama koje su dopuštene nakon racionalnoga razgovora punopravnih građana, ne čini se nepravda nikome, jer nikome sudbinu ne određuje izbor drugih. (Ackerman, 1984:182-185)

Ackermanova je argumentacija kontradiktorna. Ackerman ograničeno dopušta genetsko planiranje na razini države: ako se svi punopravni građani slažu da su neka genetska svojstva nužna, dopustivo ih je nametnuti sljedećem naraštaju. Odnosno, ako se svi slažu ta genetska svojstva nisu prihvatljiva, dopustivo ih je otkloniti. Na taj način određeni pojedinci ne nameću vrijednosti nekim drugim osobama, jer se svi slažu kad je riječ o spomenutim vrijednostima. S druge strane, genetsko planiranje, unutar spomenutih granica, nije dopušteno na razini obitelji. Budući građanin moći će se žaliti svojim roditeljima da su mu odredili genetska svojstva koja ne želi. No, neka se zamisli situacija u kojoj se cijeli jedan naraštaj punopravnih građana slaže da nisu poželjne genetske osobine koje određuju talent za glazbu. U tom slučaju Ackerman dopušta da se genetski programira novi naraštaj glazbenika. Neka se zamisli da jedan pripadnik novog naraštaja obožava Ronalda i da ga želi oponašati. Neće li takav pojedinac imati pravo tvrditi da mu je prethodni naraštaj zamčio krivu osobinu? Ne bi li se takav pojedinac našao u

istom položaju prema zajednici kao i prema obitelji, da je ona donijela takvu odluku? Jedini način kojim bi Ackerman mogao izbjeći prigovor jest pronaći dokaze da ono što sadašnji naraštaj smatra općenito nepoželjnim jednako tako nepoželjnim smatrat će i svi pripadnici budućih naraštaja. Takva bi nužnost suzila izbor toliko da ne bi bilo dopustivo selekcionirati osobine, osim onih koje su nužne za posjedovanje svojstva punopravoga građanstva.

Povoljniji se ishod za genetsku manipulaciju u Ackermanovoj argumentaciji pojavljuje u slučaju razlike između genetske intervencije koja dodaje neku sposobnost ne oduzimajući druge i one koje povećava neku sposobnost na štetu drugih. Ako roditelji daruju djetetu talent za glazbu, ono se ne može žaliti, jer nije ničime oštećeno. Ne bude li voljelo glazbu, dijete neće trebati koristiti taj talent. A sa stajališta vlastite ljubavi za sport, dijete nije oštećeno jer mu roditelji nisu oduzeli ništa od onog što je dobilo prirodni slučajem. Samo ako se takvo oduzimanje događa, moguće je dokazati nepravdu.

Nije nepravedno ni ako će buduća osoba vjerovati da je kreposna neka pojava za koju se općenito misli da je štetna, npr. sljepilo (zamislimo obožavatelja Homera koji bi tako mislio). Opet vrijedi da je sposobnosti uvijek moguće ne koristiti ili zanemariti, pa će odrasla osoba moći ne iskoristiti sposobnost koja mu je darovana.

2.3. Moglo bi se tvrditi kako nije dopušteno mijenjati ili promicati osobine, osim za prevenciju bolesti. Međutim, ni to nije jednostavno rješenje. Arthur L. Caplan pokazuje neke komplikacije u definiranju pojma "bolesti" koje su relevantne u primjeni genetske terapije. (Caplan, 1992) Kako odrediti bolest? Neki autori misle da je takav postupak vrijednosno neutralan, a drugi ističu da u identificiranju bolesti nužno trebamo uvesti i vrijednosne sudove. I bez primjene genetske terapije, liječnici se bave genetskim bolestima već dugo. Na primjeru dvaju genetskih poremećaja Caplan pokazuje zbrku u kriterijima pri definiranju bolesti i zdravlja na razini genetske anormalnosti.

Prvi je primjer genetske provjere fetusa koju su naručili roditelji koji su se bojali Downova sindroma. Provjera je pokazala da fetus ima određene genetske poremećaje, koje su neki (rijetki) liječnici poistovjetili sa sklonošću kriminalu, dok su drugi te poremećaje povezali s niskim rastom. Nakon konzultacija roditelji su se odlučili za pobačaj. Druga su ozbiljna pitanja povezana s albinizmom. Trebamo li tu pojavu smatrati bolešću?

Caplan tvrdi da je veoma teško i prvi i drugi slučaj definirati bolestima. U prvom slučaju nalazi se abnormal-

nost koju je teško izjednačiti s bolešću, dok se u drugom slučaju vidi poremećaj, ali takav koji se lako kontrolira. Uočljiva je teškoća pri određivanju bolesti koja zaslužuje primjenu genetičkog inženjerstva. Temeljita analiza ljudskoga genoma još će temeljitije moći pokazivati kako se kod ljudi pojavljuje genetska anormalnost. Kako postupati u svim tim slučajevima? Caplan tvrdi da je potrebno znatnu pozornost posvetiti izjednačavanju genetske anormalnosti s bolestima, te će biti potrebno djelovati samo na pojave za koje se zna da izazivaju ozbiljne disfunkcije, a da ne predstavljaju samo anormalnost. Ali, nakon što je izrazio tu sumnju, Caplan tvrdi i da je nužno pomoću genetičkog inženjerstva izliječiti bolesti koje drugačije nisu izlječive.

Harris pokazuje kako nije prihvatljivo niti mišljenje da je dopustivo genetsku terapiju primjenjivati samo kad treba izliječiti neku bolest. Zamislimo slučaj dvoje djece. Jedno dijete raspolaže ograničenom inteligencijom a poznat je izvor nedostatka, radi se o točno identificiranoj bolesti. Za drugo dijete nije moguće ustanoviti razlog nedostatka. Oba slučaja moguće je riješiti genetskom manipulacijom. Načelo da je takvu tehnologiju dopustivo primijeniti samo u liječenju bolesti znači pomoći jednom ali ne i drugom djetetu. Takav ishod Harrisu izgleda apsurdnim. (Harris, 1993b:334) Uistinu, ishod jest apsurdan.

2.4. Iz spomenutog je vidljivo kako je ponekad (sa stajališta prava pojedinaca koji će postati nove osobe) genetska intervencija opravdana. Prvenstveno je dopuštena ako će osobu dovesti u status punopravnog člana moralne zajednice (posjedovanjem temeljnih umnih sposobnosti). Dopušteno je svako dodavanje sposobnosti kojima se ne oduzimaju druge sposobnosti. Oduzimanje osobina, međutim, čak ako je nadoknađeno drugima, može izazvati nezadovoljstvo buduće odrasle osobe, pa prema tome i osjećaj nepravde. Stoga ne može biti opravdano. U svakom slučaju, razlikovanje koje se temelji na pojmu "liječenje bolesti" ne može se prihvatiti jer je i određenje bolesti vrijednosno karakterizirano, te nema razloga diskriminirati između smanjenja mogućnosti u životu pojedinca zbog bolesti ili drugih razloga.

3.1. Prigovor koji se često upućuje genetičkom inženjerstvu jest da on modificira prirodan redoslijed stvari. Takav je prigovor moguć prvenstveno s religijskog stajališta. U tom slučaju, tvrdit će se preciznije da ljudska bića oholo žele obavljati posao koje pripada samo Bogu. Harris ne misli da je takav prigovor opravdan i tvrdi kako je nje-

gova najveća slabost kako treba pretpostaviti da je u prirodi već uspostavljen red kakav Bog zamišlja. Ali takva je tvrdnja jako neplauzibilna. To bi bilo isto tako grešno kao što je genetska manipulacija i stvaranje brana, ili standardno liječenje bolesti. "Čak i vjernici trebaju vjerovati da može biti ispravno otežati i ispravljati tijek prirode, jer bi inače i sama praksa medicine bila zla". (Harris, 1993a:146) Dalje, bilo bi potrebno zamisliti da i mi sami s našim projektima nismo dio prirodnog reda stvari koje je Stvoritelj zamislio. A takvu tvrdnju, po Harrisu, tek treba dokazati.

Slično Harrisu misli i Stephen S. Stich (Stich, 1992: 322), koji ne prihvaća zabranu genetske manipulacije na osnovi toga što ona ruši prirodni red stvari, mijenjajući prirodno postojeće vrste. Takav argument nije prihvaćen jer bi značilo da ne bismo trebali stvarati nova živa bića čak ni kad bi ona bila u stanju pomoći našem zdravlju, na primjer neke bakterije koje bi mogle uništiti bakterije opasne za zdravlje.

3.2.1. Je li dopušteno srušiti prepreke među vrstama i, posebno, je li pogrešno razvodniti ljudski genetski aparat umetanjem u ljudska bića genetska svojstva drugih bića? Prvi je dio prigovora (koji govori o živim bićima koja nisu ljudska) moguće promatrati na dva načina. Kao prvo, može se reći da su transgenična bića takva da nas njihov prizor ometa. Kao drugo, može se reći "da će oni sami biti jadni". (Harris, 1993a:147) U prvom redu Harris odgovara kako nemamo posebno pravo na to da budemo mirni, da nas neki prizor ne ometa. Harris u ovom odgovoru ima pravo. Na otvorenju Olimpijade u Atlanti, na stadionu je olimpijsku baklju donio veliki boksački prvak iz prošlosti, koji sada boluje od Parkinsonova sindroma. Mnogi su komentatori izjavili da je takav događaj uznemirio mnoge gledatelje. Vidljivo je iz toga da spomenuti argument protiv stvaranja mogućih transgeničnih bića znači i diskriminaciju postojećih živih bića – čak i ljudi – koji ne udovoljavaju standardima normale.¹

Važnije je analizirati moguću patnju transgeničnih bića. Patnju možemo tumačiti na dva načina. S jedne strane, može ovisiti o neprilagođenosti takvih bića životu u našem svijetu, tako da je za njih bolno hodati, jesti itd. S druge strane, patnja može ovisiti o tome što će, jer su čudna, transgenična bića imati teškoća u komuniciranju s drugim postojećim bićima, bit će izolirana. Takve pouke mogu doći iz raznih filmova o monstrumima, npr. iz filma o Frankensteinu (iako se trebamo prisjetiti da trenutačno – za razliku od filma o Frankensteinu – ne govorimo o ljudskim bićima). Harris tvrdi da je u tom slučaju moralni

problem jednak moralnom problemu pokusa na životinjama. Patnju svakako treba izbjegavati, osim ako ona nije nužna za poboljšanje životnih uvjeta ljudi. Dakle, po Harrisu, smijemo stvarati transgenična bića ako je to nužan doprinos da se poboljšaju životni uvjeti za ljudska bića s punim moralnim statusom.

3.2.2. Objasnit ću sada drugi dio prigovora, tj. odgovorit ću na pitanje postoje li posebni moralni problemi u stvaranju transgeničnih bića, kad je u taj postupak upleteno ljudsko biće. Jedan je prigovor da genetičkim inženjerstvom mijenjamo našu ljudskost. Ali, po Harrisu, to je stajalište potrebno i pojasniti i reći što znači mijenjati našu ljudskost. Koja svojstva trebamo mijenjati da bismo promijenili našu ljudskost? Koliko duboke trebaju biti promjene? Trebamo li stvarno odustati od promjene ljudskosti ako je posljedica izrazito velik napredak naše inteligencije i poboljšanje zdravlja? Harris dalje odgovara kritičaru genetičkog inženjerstva tako da još jedanput pokušava pokazati kako nema moralne razlike u primjeni genetske manipulacije i nekih uobičajeno prihvaćenih ponašanja. Zamislimo da je čovječanstvo uspjelo poništiti neku bolest, recimo tuberkulozu. Hoćemo li reći da je čovječanstvo zato izgubilo svoju ljudskost? Naravno da nećemo. Kritičar genetske manipulacije tvrdit će kako nismo izgubili čovječnost jer nismo promijenili nas, nego smo samo otklonili bolest. Ali ovaj odgovor nema dobru perspektivu. Ako smo odstranili neku bolest pomoću dobrog cjepiva, unijeli smo u naše tijelo upravo somatske promjene. Promijenili smo zapravo nas same. Dalje, problem koji se nalazi pred kritičarem genetske manipulacije jest da postoje razlike između rasa u vezi s otpornošću na neke bolesti. Očito je iz toga da otpornost na bolesti ne može biti osobina koja određuje ljudskost. Ali, ako je tako, očito je također da genetska manipulacija kojoj je svrha pojačavati otpornost čovječanstva prema nekim bolestima, ne mijenja našu ljudskost.

Može se tvrditi da transgenična ljudska bića mogu nastati jedino ako se provode pokusi na ljudima, što nije prihvatljivo. Harris tvrdi da taj prigovor može imati dva oblika. Kao prvo tvrdi se da se na odraslim ljudskim bićima ne trebaju raditi pokusi bez njihova pristanka, jer se na taj način krši njihova samostalnost. U drugom se slučaju tvrdi da se na embrijima i fetusima ne smiju provoditi pokusi jer im se može nanijeti šteta. Šteta o kojoj Harris govori (za njega je to jedina šteta relevantna u ovom slučaju) ne odnosi se na embrije i fetuse, nego na buduća razvijena bića u koja će se oni pretvoriti. Može biti loše raditi

pokuse na embrijima i fetusima jer takvi pokusi mogu ostaviti loše tragove na bića u koja će se embriji i fetusu razviti. Na taj se način objašnjava kako premda embriji i fetusu nemaju prava (tako misli Harris), može biti krivo uključiti ih u pokuse. Potrebno je dalje vidjeti na koje je načine moguće oštetiti razvijenu osobu pokusima na embriju i fetusu (posebno onim pokusima koji se tiču genetske manipulacije).

Kao prvo, moguće je ustanoviti da će se svakako učiniti neko zlo bude li se stvorilo transgenično biće koje će patiti jer će njegova tjelesna konfiguracija biti takva da je život bez patnje nemoguć, ili zato što je osuđeno na veoma kratak život. Ali Harris misli da to nije prigovor koji se posebno tiče stvaranja transgeničnih bića, jer je "ista nepravda počinjena kad je svjesno ili uz potpuno znanje stvoreno ljudsko biće koje će patiti". (Harris, 1993a:154) Ako mogućnost stvaranja ljudskog bića koje će zasigurno patiti (kao kad je embriju ili fetusu dijagnosticirana teška bolest) ne predstavlja razlog za zabranu stvaranja takvog bića – ako ne smatramo da je pobačaj opravdan u takvoj situaciji – isti razlog ne može valjati da se zabrani stvaranje transgeničnog bića. Ipak, kako Harris slijedi konsekvencijalističku teoriju po kojoj se nepotrebnu patnju ne smije nikada izazvati, priklanja se ideji da ne treba izazvati patnju ni u kojem od spomenutih slučajeva. Veoma je vjerojatno da će prvi među transgeničnim bićima patiti zbog svoje različitosti u odnosu na druga postojeća bića, stoga postoji ozbiljan razlog za odustajanje od stvaranja transgeničnih bića.

3.3. Važan je problem suočavanje s ekološkim opasnošću genetske manipulacije. Tim se problemom bavi Stich. (Stich, 1992) Najjednostavniji su argumenti za genetsku manipulaciju i protiv nje krhki. Argument u prilog genetskoj manipulaciji čiju slabost Stich pokazuje jest onaj da ne smiju biti postavljene nikakve granice slobodi istraživanja neovisno o riziku. Stich pokazuje slabost takvog argumenta putem redukcije *ad absurdum*. Njegov je primjer da unatoč tome što spolno ponašanje sveučilišnih profesora može biti zanimljiv predmet istraživanja, sloboda istraživanja ne može napredovati do mjere da istraživač ima potpuno pravo pristupa intimnim trenucima sveučilišnih profesora. Slobodu istraživanja treba uskladiti s drugim postojećim pravima. Nije valjan ni argument da istraživanja usmjerena genetskoj manipulaciji treba potpuno ukinuti jer postoji barem minimalna opasnost od katastrofe. Takva minimalna mogućnost postoji za svako istraživanje,

pa bi prihvaćanje spomenutog načela potpuno blokiralo svako istraživanje.

Pravi je problem u raspravi o genetskoj manipulaciji ustanoviti njezine moguće rizike i koristi. Stich analizira načine kojima je s tim pitanjem moguće suočiti se. Prvi je pristup onaj koji kaže da treba jednostavno ustanoviti vjerojatnost mogućih ishoda, te usporediti onu mogućih korisnih ishoda i onu mogućih zlih posljedica. Ali, određivanje vjerojatnosti težak je postupak, jer u području genetske manipulacije "ne postoji pokus koji bismo mogli provesti ni podatak koji bismo mogli prikupiti, a koji bi nam mogli dopustiti empirijsku procjenu vjerojatnosti". (Stich, 1992:324–325) Neki će teoretičari indukcije i vjerojatnosti tvrditi da takvo stanje nije naročito velik problem. Naime, vjerojatnosti koje se koriste u računima uvijek oslikavaju subjektivne vjerojatnosti, pa nema specifičnog problema u području genetske manipulacije. Ali, nastaje novi problem u vezi s pitanjem tko smije određivati relevantne vjerojatnosti u odlukama koje ulaze u područje društva i politike. Subjektivno određenje vjerojatnosti varirat će čak unutar dobro obaviještenih pripadnika znanstvene zajednice. Stich ipak misli da neka mogućnost procjene vjerojatnosti koristi i štete ipak postoji. Ishod treba promatrati kroz slijed nekoliko događaja: (i) treba ustinu biti stvoren patogen djelatnik; (ii) djelatnik treba izići iz laboratorija; (iii) treba biti u stanju preživjeti u prirodnoj okolini; (iv) treba biti u stanju preživjeti u kompeticiji s drugim mikroorganizmima koji su rezultat dugog procesa prirodne selekcije. Budući da se sve to treba dogoditi, vjerojatnost zle posljedice dobivamo množeći vjerojatnosti svakog pojedinačnog ishoda. Stich tvrdi da je barem za događaj (ii) i (iii) moguće empirijski razraditi vjerojatnost. Vjerojatnost tih događaja postavlja najviši stupanj vjerojatnosti realiziranja loše posljedice, odnosno najvišu količinu rizika koji postupak postavlja.

Drugi je problem procjena šteta i koristi nekog ishoda. Potrebno je procijeniti značenje moguće štete i značenje moguće koristi. Takav problem, kao i drugi normativni problemi, nije lako riješiti. Posebno se problem postavlja kad trebamo usporediti različite pojave. Na primjer, jedan od ishoda može izazvati golem privredni rast, ali na štetu zdravlja nekih ljudi. Neki autori misle da mogućnost ugrožavanja nečijeg života treba prevagnuti do te mjere da briše težinu svake sukobljene vrijednosti. Stich misli da takvo apsolutističko mišljenje nije prihvatljivo jer svaka aktivnost ugrožava nečiji život. Na primjer, to se događa uvijek kad neki kamion prevozi neku robu. Ipak, sam Stich priznaje da je problem velik i da je težina ljudskog

života značajna za svakog tko rasuđuje uz neku količinu moralnog senzibiliteta. Unatoč velikim poteškoćama, kao i u raspravi o procjeni vjerojatnosti, Stich misli da su i u vezi s tim problemom teškoće ipak premostive. Najčešći su rizici povezani s ljudskim životom i zdravljem. Ali i najčešće moguće koristi tiču se zdravlja i života ljudi, kao što je liječenje nekih danas smrtonosnih bolesti. Tako nestaje problem neusporedivosti različitih vrijednosti: u svakom slučaju, treba uzeti u obzir ishode koji se tiču koristi ili šteta za ljudske živote ili zdravlje.

3.4. Postoji li nešto posebno loše u genetskoj manipulaciji koja utječe na germinalnu razinu, tj. na razinu koja će prouzročiti promjene i na biću na koje se utječe, i na njegovo potomstvo? Harris misli da se velika korist može postići djelovanjem na germinalnoj razini jer “ako netko nosi defektivan gen, tada će on taj gen prenijeti na potomstvo u svakom naraštaju. Somatski će popravci umrijeti zajedno s pojedincem na kojemu su izazvani. Međutim, ako popravljamo germinalnu stanicu, to će se prenijeti beskonačno i neće biti nužni popravci u svakom sljedećem naraštaju”. (Harris, 1993a:164) U takvom slučaju, tvrdi Harris, minimizirat će se troškovi a maksimizirati dobit.

Protivnici genetske manipulacije, međutim, tvrde da promjene mogu riješiti neki problem, a stvoriti novi. Moguće je da gen koji izaziva neke teškoće, s druge strane pomaže prevladati neke druge teškoće. Gen može istodobno izazvati disfunkciju i pojačavati imunološki sustav protiv druge. Bude li se utjecalo na germinalnoj liniji, osim dobrobiti, postići će se i trajna šteta.

Također, geni koji danas izgledaju štetni, u nekim novim okolnostima (npr. zbog izmijenjenih klimatskih uvjeta) mogu biti od velike koristi.

Ovakve prigovore Harris ne vidi kao konačan dokaz, nego samo kao poziv na oprez. Ono što je posebno važno odrediti jest težina pojave koju se želi otkloniti. Ne postoji, dakle, jednostavan razlog da se tvrdi kako je genetska manipulacija u germinalnoj liniji opravdana, niti da nije opravdana. Sve ovisi o empirijskim provjerama i o teškoći pojave koju se želi otkloniti. Osim toga, prigovori postavljaju ideju da je veća važnost budućih bića, zbog kojih ne želimo izazvati moguće štete, u odnosu na sadašnja ljudska bića, čiji se problemi mogu ispraviti. Ali to moralno načelo nije opće valjano, nego se smije prihvatiti samo u posebnim uvjetima, kad je prilično jasno kako postoji značajna mogućnost da se izazove jako štetna posljedica za buduće naraštaje, suprotno maloj koristi za sadašnje. A možemo štetiti budućim naraštajima i odustajanjem od in-

tervencije, tako da ne iskoristimo mogućnost da je oslobođimo nekog zla. U svakom slučaju ispravno je temeljito analizirati moguće ishode i djelovati u skladu s tom analizom. Vjerojatno bi razborito bilo ograničiti se na somatske promjene kad su dovoljne, sve dok nisu ustanovljene sve racionalno očekivane nuspojave.

3.5. Protivnici genetičkog inženjerstva tvrde i da je genetsko nesavršenstvo dio ljudskosti. Odustajanje od tog stanja dovelo bi do gubitka jednog našeg temeljnog svojstva. Tvrdi se i da upravo naše nesavršenstvo dopušta varijacije o kojima ovisi prirodna selekcija. Harris replicira i takvim prigovorima.

Genetsko je nesavršenstvo dio ljudskosti jednako kao što je i dio životinjsosti, ne vidi se po čemu je nesavršenstvo posebno. Teško je tvrditi da gubimo našu ljudskost jer smo pojačali imunitet protiv neke bolesti. Ali, Harris misli kako je sigurno “nehumano tjerati drugu osobu da nepotrebno pati zbog prirodne napasti”. (Harris, 1993a: 170) Što se tiče različitosti, dovoljno je reći da ljudsko biće ima toliki broj gena da je apsurdno misliti kako će promjena nekolicine istih, koji sačinjavaju samo infinitezimalni dio cjelokupnog genetskog aparata, i čija promjena može poboljšati zdravlje i produžiti život ljudskih bića, uzrokovati smanjenje ljudske raznovrsnosti.

3.6. Kao zaključak ovom sklopu problema moguće je još jednom ustanoviti da se mnoga moralna pitanja koja su vezana za genetiku mogu svesti na općenitiji sklop problema. Liječenje (na primjer jačanjem imunološkog sustava) pomoću genetske manipulacije samo je jedan oblik liječenja, te se ne bi trebalo smatrati manje prirodnim od cijepjenja ili reanimacije. Takav bi sud trebao vrijediti čak ako liječenje povlači transgeničnost. Ne vidim uistinu razliku između transgeničnosti u terapijske svrhe i transplantacije organa, kad se ljudsko biće može spasiti transplantacijom organa drugog bića. Kao i u slučaju liječenja, kriterij je dobro koje se čini osobi.

Što se tiče genetske manipulacije na bića koja nisu ljudska, rasprava je analogna onoj o, npr. pokusima na životinjama. Dopuštenje bi trebalo vrijediti samo u slučaju nužnosti, a nikako iz nebitnih povoda. Patnja životinja treba biti ublažena u najvećoj mogućoj mjeri, a svaku štetu, čak i potencijalnu, odlučno treba izbjeći kad god je to moguće.

U vezi s posljedicama na buduće naraštaje, važno je uzeti u obzir sve mjere opreza. Ali kao što daleka i samo moguća opasnost ne može spriječiti intervenciju zbog pri-

sutne opasnosti, tako nije dopušteno žrtvovati postojeća bića za ona buduća.

Jedini argument koji bi još mogao govoriti protiv intervencije jest da je u svakom slučaju činiti štetu gore nego li pomagati da se ona prevlada. Oni koji tako misle trebali bi reći da osoba koja namjerno pušta sljepca da padne u provaliju, čini manje moralno zlo od osobe koja uvrijedi slijepca neduhovitim vicem. Taj je zaključak teško prihvatljiv.

4.1. Sljedeći skup problema s kojima se Harris suočava vezan je za posljedice uvida genetičkog inženjerstva koje su čvršće vezane za pitanje dobrog uređenja politike zajednice. Prva bi velika uočljiva posljedica bila stvaranje prave nove rase. Tu tvrdnju opravdava činjenica da bi nova ljudska bića "imala potpuno novu genetsku konstituciju koja nema presedana i njihova bi se genetska konstitucija sistematski razlikovala od one drugih ljudskih bića". (Harris, 1993a:185)

Postoji, po Harrisu, visoka vjerojatnost da bi se od spomenutog ishoda genetičkog inženjerstva mogle postići značajne koristi. Pripadnici nove rase bili bi u znatnoj mjeri imuni na teške bolesti, tako da bi se uštedjela sredstva od njihova liječenja i bilo bi više sredstava za liječenje drugih. Proizvodnja bi porasla, jer bi pripadnici nove vrste bili otporniji na bolesti i tako bi izostanci s posla bili umanjeni. Pripadnici nove rase mogli bi raditi do starije životne dobi, od čega bi posebnu korist imale profesije koje traže dužu stručnu pripremu. Njih bi se moglo usmjeriti na neke radove koji izazivaju veću opasnost za zdravlje ljudskih bića.

Ali Harris ne negira da je moguće zamisliti i štete. Kako bi raslo stanovništvo koje je otpornije na ekološki štetne pojave, mogla bi se smanjiti ekološka svijest, posebno bi se mogla smanjiti svijest o nužnosti zadržavanja zdravih uvjeta na radnom mjestu. Budući da bi tehnološke mogućnosti genetske manipulacije na početku bile vezane za bogatiju populaciju (i na međunarodnom planu, i unutar pojedinih zemalja) pojačale bi se napetosti između siromašnih, koji bi vidjeli nove nepravične mogućnosti ponuđene bogatijima, i bogatih. Pripadnici nove rase trebali bi se pokušati reproducirati unutar sebe, barem na početku, dok ih ne bi bilo mnogo. Bolja zaštita zdravlja i produžena životna dob stvorili bi populacijski problem. Bile bi moguće zlouporabe (u obliku diskriminacije) od strane poslodavaca i različitih ustanova.

4.2. Harris raspravlja o mogućim štetama. Prvo se suočava s pitanjem nametanja reproduciranja pripadnika nove rase između sebe. Problem je realan, ali nije različit od već postojećeg problema da svaka skupina nastoji stvoriti uvjete u kojima će se njezini pripadnici reproducirati između sebe. Stajalište političke zajednice trebalo bi biti identično mišljenju o ovom slučaju, tj. trebalo bi omogućiti onima koji se ne žele držati pritiska svoje skupine, da budu slobodni u odupiranju.

Što se tiče mogućih posljedica za stavove o ekologiji, Harris ne vidi posebne opasnosti za opću ekološku svijest. Naime nova bi se rasa stvarala stoljećima, pa bi prevagu dugo imala ljudska bića s tradicionalnim genetskim svojstvima.

4.3. Sljedeće je pitanje pravde. Je li stvaranje nove rase nepravičan postupak prema onima koji nemaju prilike uživati tu mogućnost? Harris prihvaća načelo jednakosti. Nije pravedno u podjeli resursa, prvenstvo davati jednima na štetu drugih. Pitanje je kako provesti pravednu distribuciju u uvjetima ograničenih dobara. Jedna je mogućnost odustati od distribucije. Tko bi slijedio takvu ideju, vjerovao bi u jednakost do te mjere da bi smatrao kako je bolje nikome ne omogućiti uživanje u nekom dobru, nego dopustiti razlike u njegovoj distribuciji. Harris tvrdi da prihvaćanje takve interpretacije jednakosti vodi do odustajanja od dobronamjernog stajališta prema ljudima. Svima se oduzima mogućnost, dok je ispravno moralno gledište zauzeti se za poboljšanje uvjeta svih, do najveće mjere do koje je moguće to postići.

Svakako se može reći, smatra Harris, da bi nepravedno postupili roditelji koji ne bi dopustiti genetsku manipulaciju svoje djece, kad bi imali tu mogućnost. To bi bilo jednako loše kao kad roditelji ne dopuštaju cijepiti vlastitu djecu.

Harrisov zaključak da genetičko inženjerstvo ne treba zaustaviti nego regulirati potvrđuju i argumenti koje ću sada prikazati i koji govore o neizbježnosti nove tehnologije.

4.4. William Gardner brani tezu da kad jednom genetsko poboljšanje bude postalo moguće, neće biti moguće zabraniti njegovu primjenu, zbog kompetitivnosti između različitih pojedinaca i različitih zajednica. (Gardner, 1995)

Prije toga zaključka Gardner se bavi pitanjem postoji li jamstvo da genetska terapija neće biti primijenjena ako se istraživanja koja bi dovela do te tehnike zabrane. Odgovor jest da takvo jamstvo ne postoji. Može se dogoditi da

istraživač slučajno dođe do relevantnog otkrića, dok se bavi drugim problemom. Takvo gledište podupire i Stich: "Krucijalne spoznaje koje bi nam jednog dana mogle dopustiti manipulaciju ljudskog genoma mogu doći iz bilo kojeg područja molekularne biologije. Da bismo se zaštitili protiv otkrivanja tih spoznaja, trebali bismo zabraniti i istraživanja na DNK i cijelu molekularnu biologiju." (Stich, 1992:335-336)

U svakom je slučaju moguće da se ustanove koje se bave genetskim istraživanjem uspiju oteti kontroli od strane bioetičkih ustanova, na primjer kroz dobro organiziranu koordinaciju industrije, istraživača i političara. Dalje, moguće je da buduća genetska istraživanja postanu jednostavna i lako izvediva, tako da ih nije problematično provoditi niti teško kontrolirati.

Dakle, zamislivo je da će se do relevantnih otkrića ipak doći. Gardner zamišlja sljedeći korak: otkrića su postignuta, ali su zabranjena na međunarodnom planu, od liječničkih i političkih ustanova. Što će se dogoditi bude li se jedna od država otela kontroli i ipak počela primjenjivati genetske manipulacije? Dva se različita pitanja postavljaju, jedno je u vezi s obiteljima unutar te države, a drugo u vezi s drugim državama.

Unutar spomenute države, neke su obitelji počele primjenjivati genetičko inženjerstvo. Kako će druge obitelji reagirati? Hoće li se to praksa prekinuti, ostati marginalna pojava, ili će se raširiti? Gardner tvrdi kako je veoma vjerojatno da će se genetske manipulacije u praksi široko primjenjivati. Kao prvo, početni strahovi nekih roditelja postupno će nestajati kako provedba u praksi tih manipulacija bude postala sigurnija ili svijest o sigurnosti bude rasla. Drugo, oni koji su odustali od genetičkog inženjerstva često će gubiti u natjecanjima za ostvarenje raznih dobara. Na primjer, radno tržište počet će tražiti djelatnike sa sve većim sposobnostima. Osobe koje će biti "genetski zaostale" teže će pronalaziti spolnog partnera. Treće, kako se radna tehnologija sve više mijenja sve će se više javljati potreba za brzom prilagodbom novim radnim zadacima, što zahtijeva povećane umne sposobnosti. Razborito je stoga tvrditi da nakon što neke obitelji budu počele primjenjivati genetsku intervenciju za poboljšanje genetskih sposobnosti, pokrenut će se mehanizam koji će navesti sve više obitelji da slijede njihov primjer.

Što će se dogoditi između različitih država? Sigurno je da će država koja bude raspolagala genetski razvijenijim osobama kvalitetnije organizirati privredu i cjelokupan državni ustroj. Kako će genetske sposobnosti biti nasljedne, veća će kompetitivnost s vremenom države rasti. Bude

li jedna država krenula putem genetske manipulacije, druge će države biti prisiljene sljediti njezin put. Međunarodna zabrana genetičkog inženjerstva neće moći biti efikasna. Proces je sličan procesu naoružanja u doba hladnoga rata.

Gardner zaključuje da zabrana genetskog poboljšanja ne može biti učinkovita i da će zasigurno biti prekršena.

4.5. Dodatni skup problema pojavljuje se zbog mogućnosti ispitivanja sposobnosti i diskriminacije. Ispitivanje sposobnosti može jednostavno značiti provjeru, ali također istodobnu selekciju osoba koje mogu izdržati provjeru i osoba koje to ne mogu. U tom slučaju, ispitivanje sposobnosti povlači i moguću diskriminaciju.

Dovoljno je ispitati DNK jedne jedine stanice da bi se ustanovilo prijeti li neka bolest određenoj osobi. Bude li se to provjeravalo već na razini embrija, moći će se odlučiti ne implantirati one embrije koji nose neke bolesti, ili provoditi genetske promjene na te embrije, pomoću genetske manipulacije. Moći se se također znati što će prijetiti odrasloj osobi i poduzet će se preventivne mjere. Kad će projekt ljudski genom biti gotov, moći će se opisati sva temeljna svojstva određene osobe. Provjera sposobnosti može stoga značiti određenu opasnost za pojedinca. Može se dogoditi da, na primjer, osiguravajuća društva na takav način selekcioniraju osiguranike, ili poduzetnici svoje zaposlenike.

Jedan način kako genetska provjera može utjecati na zaposlenje jest provjera izdržljivosti organizma u određenim okolinama, na primjer izdržljivost na buku, neke kemijske tvari, radijacije, itd. Na prvi pogled, može se činiti da takva provjera koristi i zaposlenicima i poslodavcima. Zaposlenici znaju da će bolje zaštititi zdravlje budu li odušali od nekih poslova, a poslodavci će manje patiti zbog izostanaka s radnog mjesta zbog bolesti. Ali, već se prvi problem pojavljuje zbog toga što najčešće genetske provjere govore samo o vjerojatnosti nekog ishoda, a ne o njegovoj izvjesnosti. Što činiti s pojedincima za koje postoji samo mogućnost da ih zahvati neka bolest u nekoj okolini? Postoje, ističe Harris, tri opasnosti u vezi s praksom provjeravanja sposobnosti za radne svrhe. Kao prvo, od nekih mogućih karijera moći će se udaljiti i oni pojedinci za koje postoji samo vjerojatnost da je takvo radno mjesto za njih opasno. Što činiti s takvim pojedincima ako su oni spremni prihvatiti rizik? Ne bi li onda njima trebalo ostaviti mogućnost zapošljavanja, ali ih upozoriti da sami snose moguće loše posljedice? Druga je opasnost da se poslodavci počinju više koncentrirati na selekciju zaposlenika nego na stvaranje zdravih radnih uvjeta. Treća je mogućnost da

osobe koje se upozorava na nepoćudnost za neka radna mjesta budu trajno duboko razočarani takvom informacijom.

Bolji pristup može biti ako se ne ograniče provjere djelatnika samo prije zapošljavanja radi selekcije podobnih za određena radna mjesta. Provjere bi trebale biti kontinuirane, i trebale bi provjeravati uzrokuje li neko radno mjesto određene štete. Tako se ne bi samo provjeravalo zdravlje osobe, s brzim mogućnostima da se bolest liječi, nego bi se moglo ustanoviti da li je upravo radno mjesto uzrok bolesti. Dalje, budući da diskriminaciju, uz ostalo, može uzrokovati i činjenica što bi neki poslodavci mislili da je za njih jednostavnije ne zaposliti pripadnike nekih rizičnih skupina nego jamčiti pouzdanije uvjete rada, zbog zaštite od diskriminacije trebala bi se poslodavcima nametnuti obveza da, u svakom slučaju, učine sve potrebno kako bi zaštitili zdravlje svojih zaposlenika.

Mogućnost diskriminacije pojavljuje se u vezi s osiguravajućim društvima. Takva bi poduzeća mogla snažno diskriminirati osobe koje pripadaju rizičnim skupinama, tako da bi blagodati osiguranja mogli uživati samo privilegirani pojedinci. Zato Harris zastupa mišljenje da treba postojati državno osiguravajuće društvo, koje će zajamčiti jednakost svih, ili zakonsku obvezu za privatna društva da tako postupaju.

4.6. Uglavnom, Harris misli da način na kojemu genetska provjera sposobnosti može biti iskorištena ne ovisi o samoj tehnici, nego o tome kako će zajednica u cjelini izgledati. Potrebno je stvoriti zajednicu koja kvalitetno štiti prava pojedinaca, a ne treba odustati od blagodati napretka tehnike. Kako Harris tvrdi, već su izraženi strahovi "svijeta u kojemu će provjera sposobnosti biti obvezna i u kojemu će samo genetski kompatibilni i 'zdravi' moći stvoriti potomstvo, ili svijeta u kojemu će se samo genetski 'čisti' moći vjenčati, i svijeta u kojemu će se trebati prikazivati potvrde o genetskoj 'higijeni' potencijalnim partnerima. Ako se bojimo negativnih utopija do kojih genetika može dovesti, trebamo zajamčiti da one ne postanu stvarnost. Ali želja da se takve posljedice ne pojave ne smije nas ometati da omogućimo dobrobiti genetske provjere sposobnosti". (Harris, 1993a:235)

Važno je ustanoviti da genetske manipulacije po mnogim relevantnim političkim i društvenim aspektima ne bi djelovale drugačije od postupaka koji se smatraju legitimima. Prihvatljivost ili neprihvatljivost genetske manipulacije ne ovisi o njoj samoj, nego o cilju koji se želi postići. Tako Harris postavlja retoričko pitanje "je li ikakvo zlo (ili

primjer fašizma) željeti razviti ili pokušati razviti inteligenciju naše djece?” (Harris, 1993a:169) Takav cilj Harris smatra legitimnim, te ne vidi zašto bi genetska manipulacija bila nelegitimna bude li mu težila. Ponovno ističe da budući svijet ne ovisi o tehnicima, nego o ustanovama koje će njime upravljati.

Slično Harrisu razmišlja i Caplan (Caplan, 1992). On se posebno bavi strahom da će razvoj genetike i njezine primjene nužno voditi do nacističke eugenike. Takav je strah potpuno neutemeljen, budući da se razlog primjene genetike u liberalnoj zajednici i nacistička eugenika temeljito razlikuju. U prvom slučaju, riječ je o praksi čiji je cilj poboljšati stanja pojedinaca, dok se u drugom slučaju pojedinci žrtvuju za neku drugu, navodno višu, vrijednost, za koju se smatra da je temeljita.

Stich daje doprinos raspravi tako da pokušava otkriti na koje se moralno načelo pozivaju autori koji se protive genetičkom inženjerstvu zbog strahova od totalitarističke primjene takve tehnike. Načelo je da “treba zabraniti svako istraživanje koje može omogućiti neku značajnu zlouporabu u budućnosti”. Takvo je načelo apsurdno, jer se ne može zamisliti istraživanje koje ne može potencijalno dovesti do značajnih zlouporaba. Osim toga, takvi kritičari slijede veoma pesimističko predviđanje da društvene, pravne i političke ustanove neće moći zaustaviti loše posljedice.

Ti autori imaju pravo kad tvrde da moguća degeneracija budućnosti čovječanstva ne ovisi primarno o tehnicima kojom će se raspolagati, nego o političkoj organiziranosti društva. Uostalom, povijest nas uči da su velike štete za čovječanstvo (na primjer ratovima i diskriminacijom) izazvane unatoč skromnim tehničkim uvjetima.

Posebno bih istaknuo u dva slučaja kako moralni pesimizam u vezi s genetičkim inženjerstvom ne upućuje na neizbježnost zlih posljedica. Prvi je slučaj moguće diskriminacije s obzirom na zdravstvenu provjeru djelatnika. U praksi se već neki ljudi isključuju iz određenih profesija jer djelatnost može biti opasna za njihovo zdravlje. U međunarodnoj je sportskoj javnosti prije nekoliko godina veliko zanimanje izazvala preporuka da se nogometaš milanskog Intera, Nwankwo Kanu, ne bavi sportom zbog srčane mane. Nitko nije reagirao negativno prema Interu koji je ozbiljno i temeljito obavio preglede nogometaša, nego su svi bili protiv njegova bivšeg kluba Ajaxa, koji je neodgovorno obavljao preglede i za kojeg je Kanu igrao unatoč zdravstvenim problemima. Čini se prema tome da, ako su postignuti uvjeti koji štite od diskriminacije, nemogućnost obavljanja nekih poslova zbog zdravstvene nepodobnosti nije štetna nego je korisna i za zainteresiranu osobu. Upra-

vo slučaj Kanua i Intera pokazuje kako pregledi mogu biti od velike koristi i za samog djelatnika. Pravodobno otkrivanje bolesti omogućilo je da se Kanu podvrgne kirurškom zahvatu i sada može normalno nastaviti karijeru. Ono što je potrebno zajamčiti – općenito i u slučaju genetskih provjera – jest sustav zaštite pojedinaca koji se manifestira u pokušajima otklanjanja smetnje, ili solidarnosti i pomoći, ako smetnju nije moguće otkloniti.

Drugi je slučaj koji želim istaknuti problem u vezi s jednakošću a pojavljuje se stvaranjem nove rase. Mislim da je prigovor iz jednakosti doista slab – barem u formulaciji koju sam prikazao – zato što bi njegovo opće prihvaćanje vodilo moralnoj opravdanosti samo najsiromašnijih zajednica. Ne postoji nikakvo dobro čija je količina ograničena, a da je potpuna jednakost u njegovu raspolaganju i u sadašnjem svijetu moguća, osim u uvjetima općeg siromaštva. Može se, dakle, prema problemu raspodjele resursa u genetskom inženjeringu postupiti isto kao i prema već poznatim problemima distribucije dobara.

To je jedan od općih problema razlika koje nastaju zbog privilegije rađanja u bogatim obiteljima. Dopuštanje mehaničkog reproduciranja razlika vodi stvaranju kasta, te je nedopustivo. Ali nametanje potpune jednakosti šteti svima. Opće načelo na koje se pozivam jest da nepremostive (s aspekta dobrog funkcioniranja zajednice) razlike trebaju biti nadoknađene, posebice uz mogućnost da se poboljša društveni status onima koji loše žive. Dakle, obiteljima koje to mogu činiti, treba dopustiti poboljšanje, ali one koje ne mogu to činiti, trebaju biti kompenzirane na druge načine, tako da njihove životne mogućnosti ne budu nepravilno i nepovratno smanjene. Takvo načelo redistribucije vrijedi u liberalnim zajednicama u vezi s reproduciranjem razlika u bogatstvu među generacijama.

Pouka je svih ovih rasprava da prema napretku u genetici ne treba postupati novim ludističkim pokretom, nego čuvanjem i jačanjem liberalnih demokratskih ustanova.

BILJEŠKA

¹ Na intepretaciju događaja s bivšim boksačem kao izraz diskriminacije prema *nenormalnim* osobama skrenula mi je pažnju Majda Trobok.

LITERATURA

1. Ackerman, B. A. (1984), *La giustizia sociale nello stato liberale*, Bologna: Il Mulino.
2. Ackerman, B. A. (1980), *Social Justice in the Liberal State*, New Haven: Yale University Press.

3. Caplan, A. L. (1992), If Gene Therapy Is the Cure, What Is the Disease?, u: Annas, G., Elias, S. (ur.), *Gene Mapping*, Oxford: Oxford University Press, 128-141.
4. Gardner, W. (1995), Can Human Genetic Enhancement Be Prohibited?, *Journal of Medicine and Philosophy*, 20:65-84.
5. Harris, J. (1993), *Wonderwoman and Superman. The Ethics of Human Biotechnology*, Oxford: Oxford University Press.
6. Harris, J. (1993), Regolamentazione bioetica e legge, u: Rodotà, S. (ur.), *Questioni di bioetica*, Roma-Bari: Laterza, 331-341.
7. Stich, S. P. (1992), Il dibattito sul DNA ricombinante, u: Ferranti, G., Maffettone, S. (ur.), *Introduzione alla bioetica*, Napoli: Liguori, 317-336.
8. Stich, S. P. The Recombinant DNA Debate, *Philosophy and Public Affairs*, 7:188-205).